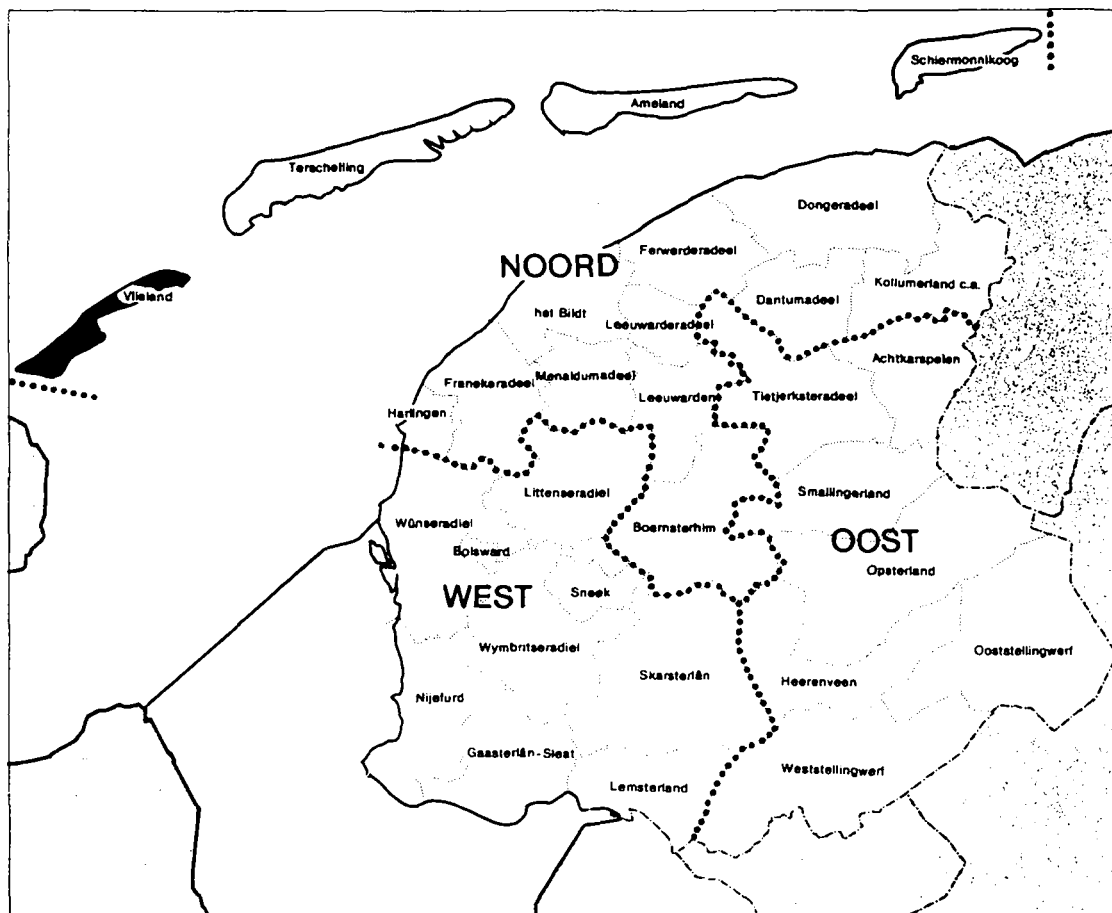

Monumenten Inventarisatie Project

concept GEMEENTEBESCHRIJVING

V L I E L A N D

PROVINCIE FRIESLAND - REGIO NOORD

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	
1.1	Ligging en begrenzing	3
1.2	Omvang en inwonertal	3
1.3	Historische achtergrond	3
	BODEMGESTELDHEID	
2.1	Bodemsoorten	4
2.2	Wordingsgeschiedenis	4
2.3	Reliëf	4
2.4	Afwatering	4
3	GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSBEELD	
3.1	Grondgebruik	4
3.1.1	Agrarisch	4
3.1.2	Niet-agrarisch	5
3.2	Landschapsbeeld	5
4	INFRASTRUCTUUR	
4.1	Wegen	5
4.2	Dijken en kaden	6
4.3	Spoorwegen	6
4.4	Militaire infrastructuur	6
4.5	Overige infrastructuur	7
4.5.1	Kustverlichting	7
4.5.2	Water-, gas- en electriciteitsvoorziening	7
4.5.3	Bootverbindingen	7
4.5.4	Post- en telefoonverbinding	7
5	MIDDELEN VAN BESTAAN	
5.1	Visserij	8
5.2	Handel	8
5.3	Verdediging van het grondareaal	8
5.4	Landbouw	8
5.5	Toerisme	8
6	NEDERZETTINGEN	
6.1	Algemeen	9
6.2	Oost-Vlieland	9
6.3	Verspreide bebouwing	9
	LITERATUUR	10

INLEIDING (Kaart 1)

1.1 Ligging en begrenzing

De gemeente Vlieland is de meest westelijke van de vier Friese Waddeneilanden. In het noorden wordt het begrensd door de Noordzee, in het zuiden door de Waddenzee, in het oosten door de Vliesloot en de Vliestroom (die het van het eiland Terschelling scheidt) en in het westen door het Engelsmagat (dat het van het eiland Texel scheidt).

1.2 Omvang en inwonertal

Het eiland heeft een oppervlakte van \pm 5100 ha. In de loop der tijd is Vlieland aan vele veranderingen in vorm en omvang onderhevig geweest, vooral in het westen waar, door verbreding van het Eyerlandse Gat, steeds meer gronden in zee zijn verdwenen. De totale oppervlakte is nog steeds niet constant. Het eiland is ca. 20 km. lang en gemiddeld 2 km. breed. De zandvlakte de Vliehors, het westelijk deel van het eiland dat $\frac{1}{3}$ van de totale oppervlakte in beslag neemt, is in de 18de eeuw ontstaan als gevolg van slecht duinonderhoud. De enige nederzetting is het dorp Oost-Vlieland. Op 1 januari 1989 woonden 1078 mensen op het eiland.

1.3 Historische achtergrond

Vlieland wordt voor het eerst genoemd in het begin van de 12de eeuw; zijn grote dagen heeft het eiland in de 17de en 18de eeuw gekend. Toen was de Vlieree de ligplaats voor oorlogschepen en koopvaardij.

De achteruitgang in de welvaart van Vlieland begon eigenlijk al in de 18de eeuw, toen het dorp West-Vlieland door stormen keer op keer gedeeltelijk werd weggeslagen. In de 19de eeuw verloor het eiland geleidelijk zijn economisch belang. Het Vlie had in 1824, als gevolg van het graven van het Noord Hollandse kanaal zijn betekenis als toegangsweg verloren. In 1883 werd het Noordzeekanaal gegraven waarna Vlieland ook haar functie verloor als fouragehaven voor schepen op de grote vaart. In 1919 en 1921 zijn respectievelijk het loodswezen en de zeevaartschool opgeheven; voor de ontwikkeling van het eiland zijn dit twee zware "klappen" geweest. De opkomst van het toerisme, vooral na de Tweede Wereldoorlog, is van groot belang geweest voor de wederopbloei van Vlieland. Het toerisme is nu de bron van bestaan voor de eilanders.

Het eiland heeft bij Noord-Holland gehoord, tot de Duitsers het in 1942 bij Friesland hebben ingedeeld, hetgeen in 1951 wettelijk zijn beslag kreeg.

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Bodemsoorten (Kaart II)

De bodem van Vlieland bestaat uit zand van verschillende samenstelling.

2.2 Wordingsgeschiedenis

Tijdens het Pleistoceen (tot \pm 10.000 v. Chr.) wisselden zich perioden af van koud en minder koud klimaat. Ook het westelijke deel van wat nu het Waddengebied is, was door landijs bedekt. De strandwallen die in de mildere perioden steeds tot stand kwamen, vormden de kustlijn. Tijdens het Holoceen (vanaf \pm 8500 v.Chr.) werd het klimaat steeds milder en werd veen, beplanting en pleistoceen zand weggespoeld. Pas rond het begin van onze jaartelling ontstonden grotere zeegaten. De echte doorbraak van de strandwal vond rond de 10de eeuw plaats: de verbrokkelde resten vormden zich in de 13de eeuw tot de Waddeneilanden zoals ze er nu, min of meer, uitzien.

2.3 Reliëf

Voor het duinengebied van Vlieland worden geen hoogten aangegeven. De hoogste duingroep, de "Vuurduin", is 45 m. hoog. De hoogte van de zandvlakte Vliehors, die een derde deel van de oppervlakte van het eiland in beslag neemt, varieert tussen 1 en 2 meter boven N.A.P.

2.4 Afwatering

De afwatering geschiedde en geschiedt langs natuurlijke weg naar de Waddenzee.

3 GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik (Kaart III en IV)

3.1.1 Agrarisch

De enige strook grasland op Vlieland, het "Westerveld" (\pm 21 ha.), bevindt zich ten westen van het dorp tussen dam en duinen. Rond 1850 was dat een niet bedijkte kwelder, waar koeien, paarden en geiten konden grazen. In de duinen was 40 ha. grond na ontginning als "bouwland" in gebruik genomen. Het eiland was nergens verkaveld.

In de gemeente bevinden zich twee eendekooien, een oude (1891) in de Vianenvallei die nu dicht is gegroeid door waterwilg en een recentere (\pm 1900), de Nieuwe Kooi, die nooit als eendekooi gebruikt is. (Het bos hier omheen is in de jaren '30 aangelegd). De "Toren-vijver" en "Klaas Douwes" zijn twee waterplassen die in de tijd van de bosaanleg zijn gegraven om turf in te wateren

(vochtreserve om wortels te laten aanslaan).

3.1.2 Niet-agrarisch

Bossen en Natuurreservaten : In de eerste helft van de 20ste eeuw (1904, 1925 en 1930) werden om zandverstuivingen tegen te gaan op vier plaatsen bossen aangelegd, in totaal 300 ha.

Het hele eiland is thans natuurgebied van nationale betekenis; de Kooispleklid, de Meeuwenduinen, de Kroon's Polders en de Oude Kooi zijn natuurreservaten. De Vliehors is rustplaats voor vele soorten vogels en voor zeehonden.

Delfstoffen : In de Waddenzee, ten zuiden van Vlieland, worden al sinds eeuwen ontgrondingen uitgevoerd :

Schelpenwinning, ten behoeve van de kalkovens te Harlingen, Leeuwarden, Dokkum, Makkum en Workum (als grondstof voor kalkbranderijen en verhardingsmateriaal). De schelpenwinning heeft in de jaren '30 zijn top bereikt, de aangevoerde kalksteen uit het buitenland heeft de schelpkalkindustrie bijna doen verdwijnen.

Zandwinning, en incidenteel **kleiwinning**, worden in het Zeegat van Het Vlie uitgevoerd, langs de lijn Richel-Harlingen. Het zand werd gebruikt voor verhoging van zeedijken op de Waddeneilanden of langs het vaste land.

Mosselcultuur : De Waardgronden, ten zuiden van het eiland worden al sinds eeuwen als mossel-cultuurgronden gebruikt.

3.2 Landschapsbeeld (Kaart V)

Tot het begin van de 20ste eeuw kon het landschap van Vlieland als 'open gebied' worden gekarakteriseerd. In die tijd begon men bossen aan de leggen die in het open landschap 'verdichtingen' hebben aangebracht. Tussen 1904 en ± 1930 is 300 ha. bos geplant. De grootste bosvlek bevindt zich op het oosten van het eiland, tussen het dorp en de basalhoofden van de Zuiderstortemelk; dit bos is vooral tussen 1920 en 1945 sterk uitgebreid. Alle duinen zijn sinds 1910 begroeid met helmgras. (De beplanting is intensief geweest tussen 1850 en 1910). Tussen 1898 en 1925 zijn stuifduinen aangelegd aan de grens van het duinenlandschap met de Vliehors, bij de Meeuwenduinen: de Kroon's Polders.

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Wegen (Kaart VI)

Op Vlieland zijn geen waterwegen. De landwegen zijn er van lokaal belang met uitzondering van de Postweg. Het patroon van de wegen op het eiland werd rond 1850 gekarakteriseerd door een ontsluiting in lengterichting. Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw veranderde dit door de toevoeging, haaks op de lange hoofdweg, van paden die het eiland doorstaken, de duinen door tot aan de Noordzeekust.

In 1830 waren er nog geen verharde wegen op Vlieland. Van het wegtracé uit ± 1850 zijn nu nog maar een paar kleine stukjes over (b.v. De Dorpsstraat). De lange Postweg heeft dit tracé vervangen in 1930. Tot de Tweede Wereldoorlog is deze weg verhard geweest tot de Zwarte Lid (Paal D). De topografische kaart van ± 1920 laat zien dat in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw veel wegen zijn aangelegd, haaks op deze ontsluitingsweg, dwars door het duinengebied.

Het wegen- en padennet is tot ± 1945 niet wezenlijk veranderd, maar vooral verbeterd (in 1929 was de Badweg, bijvoorbeeld, nog een zandpad). Na de Tweede Wereldoorlog, met de opkomst van het toerisme, is het wel sterk uitgebreid, vooral in het oostelijke deel van het eiland en rond de nieuwe Eendekooi. Het lange rijwielpad langs de noordzeekust is waarschijnlijk ook rond die tijd aangelegd.

4.2 Dijken en kaden

Noordzeekust: Sinds 1854 zijn langs de Noordkust, tot de Vliehors, 60 basalthoofden aangelegd; deze golfbrekers van basalt of beton houden het afkalven van het eiland tegen.

Waddenzeekust: In 1825 is een aanvang gemaakt met de aanleg van de dijk die vanaf de haven langs de zuidkant tot de westkant van het dorp loopt. Vanaf dit punt ging de dijk over in een stenen glooiing. De dijk is in 1838 voltooid. Na de bouw van de Afsluitdijk in 1932 is de dijk, als gevolg van de verwachte hogere waterstanden, verhoogd en verbreed (1934). Ook aan de zuidkant van het eiland zijn een aantal basalthoofden aangelegd.

Stuifdijken: Verspreid over het eiland worden al sinds rond 1900 stuifdijken aangelegd: b.v. in de Noordoosthoek, tussen 1898 en 1925: de Kroon's Polders, in het zuid-westen van het eiland, aan de grens met de zandvlakte Vliehors (in het begin van de 18de eeuw ontstaan als gevolg van slecht duinonderhoud).

4.3 Spoorwegen

In 1919 zijn rails aangelegd voor een stoomtreintje dat vanaf de haven langs de Fortweg (in de Noordoost-hoek van het eiland) door de duinen, tot waar nu het Strandhotel zich bevindt, stenen vervoerde. De stenen zijn gebruikt voor de bouw van de strekdammen 54, 56 en 58. Van deze kleine spoorverbinding is niets overgebleven; ook het tracé is niet meer herkenbaar.

4.4 Militaire infrastructuur

De Vliehors wordt tegenwoordig, van september tot april, als militair oefenterrein gebruikt. Ten westen van de Kroon's Polders en ten zuidwesten van de Meeuwenvallei bevindt zich het Cavalerie Schietkamp (van na W.O.II).

4.5 Overige infrastructuur

4.5.1 Kustverlichting

De vuurbaak op de Vuurboetsduin is in 1838 door een lichttoren vervangen, die vervolgens in 1909 plaats heeft gemaakt voor een ijzeren en hogere toren.

4.5.2 Water, gas en electriciteitsvoorziening

De inwoners van Vlieland zijn nog steeds aangewezen op eigen watervoorziening: in de duinen bevinden zich enige drinkwaterputten. In het dorp zijn er 4 putten met niet drinkbaar water. Gas wordt in flessen van de vaste wal naar Vlieland gebracht. Vlieland heeft sinds de Eerste Wereldoorlog een eigen electriciteits-centrale (Gemeentelijk Electriciteits Bedrijf). Alle woningen, behalve de havengebouwen waren in die tijd al aangesloten op het net.

4.5.3 Bootverbindingen

De verbinding tussen Vlieland en het vaste land (Harlingen) geschiedde tot het eind van de 19de eeuw met zeilboten. Met de opkomst van de stoomvaart werd de vervoersdienst met het vaste land regelmatig en Vlieland maakte gebruik van de stoomboot die tussen Harlingen en Terschelling voer. Het eiland kreeg pas in 1962 een eigen bootverbinding. Tot die tijd moesten de passagiers op de Vliestroom op de boot van Terschelling overstappen. Een passagiersschip verbindt vanaf 1937 Vlieland en Terschelling. Met de sterke opkomst van het toerisme na de Tweede Wereldoorlog zijn de bootdiensten frequenter en sneller geworden.

4.5.4 Post- en telefoonverbinding

De postverbinding met het vaste land (Amsterdam) geschiedde vanaf de 17de eeuw, tot het begin van de 20ste eeuw, via Texel. Tot het midden van de 19de eeuw liep de "postschipper" vanaf het posthuis op de Vliehors tot aan de westkust, voer vervolgens naar Texel en haalde de post op die vanaf het vaste land was gebracht. Rond 1860 voer een schipper vanaf Texel met de post van het vaste land tot de Vliehors, waar een postiljon te paard op de post wachtte. Deze postverbinding is in 1923 opgeheven, toen de verbinding met Harlingen mogelijk is geworden. Het posthuis is toen een boerderij geworden.

Vlieland is het eerste eiland geweest dat op het morsetelegraaf is aangesloten (1866). In 1879 is deze verbinding naar Terschelling doorgetrokken.

Het eerste telefoongesprek in Nederland (ten behoeve van de scheepvaart) heeft tussen Vlieland en Terschelling plaatsgevonden. In 1877 werd op Vlieland een groot Post/Telegraaf-kantoor gebouwd.

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Visserij

Tot het begin van de 18de eeuw is de walvisvangst van belang geweest voor Vlieland. Met de ondergang van West-Vlieland en de opkomst van Oost-Vlieland als hoofddorp, werd de handelsvaart, door de ligging van het dorp aan de Vlie-sloot, belangrijker dan de walvisvaart, die geleidelijk zijn betekenis helemaal verloren heeft.

5.2 Handel

In de 17de eeuw is Vlieland, dankzij zijn ligging aan de Vlieree een belangrijke aanlegplaats geweest voor schepen uit Amsterdam, Edam, Hoorn, Enkhuizen, Kampen en Medemblik. De zeehandel en alle activiteiten die met de scheepvaart verbonden zijn, waren tot begin van de 19de eeuw de belangrijkste bron van bestaan voor alle Vlielanders. Door het verzanden van de zeegaten eind 18de - begin 19de eeuw konden de schepen niet meer, of moeilijk bij het eiland komen. Het Vlie had tevens geleidelijk zijn belangrijke betekenis als toegangsweg verloren toen in 1824 het Groot Noord-Hollandskanaal en later (1883?) het Noordzee-kanaal van Amsterdam naar de Noordzee zijn gegraven. De aanleg van een goede en veilige haven in 1827 is niet genoeg geweest om Vlieland van de economische ondergang te redden. Het loodswezen, tot de 19de eeuw een vrij beroep en vanaf 1825 een staatsdienst, is in 1919 van Vlieland samen met de douanediens naar Terschelling verplaatst. Rond die tijd is ook de Zeevaartschool opgeheven.

5.3 Verdediging van het grondareaal

Vele eilanders hebben vooral tussen ± 1850 en ± 1950 hun bron van bestaan gevonden in de aanleg en het onderhoud van waterstaatswerken (dijken, glooiingen, basalthoofden), in het onderhoud van de duinen en in de aanleg en onderhoud van bossen.

5.4 Landbouw (Zie ook 3.1)

Rond 1850 cultiveerde men voor eigen gebruik in de gemeenschappelijke achtertuinen van Oost-Vlieland moesgroenten, peulvruchten, fruitbomen en bloemen. Sinds 1843 worden er aardappelen verbouwd. De percelen zijn tegenwoordig in particuliere kavels onderverdeeld. Het strookje weiland ten zuid-oosten van het dorp was ook voor gemeenschappelijk gebruik. Hier graasden koeien, paarden en geiten.

5.5 Toerisme

Het toerisme begon op Vlieland op te komen in de jaren '20. Vooral na de Tweede Wereldoorlog werd het toerisme voor velen een nieuwe bron van vervangende werkgelegenheid. Tegenwoordig is het de belangrijkste bestaansbron. Voor de ruimtelijke gevolgen zie

4.1.3 (infrastructuur) en 6.1 (nederzettingsstructuur).

6 NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

6.1 Algemeen

Tot het begin van de 18de eeuw heeft Vlieland twee dorpen gehad: West-Vlieland (op het westen van het eiland) en Oost-Vlieland (op het oosten, aan de Waddenzeekust). In de eerste decennia van dezelfde eeuw is West-Vlieland door de zee weggespoeld. De vorming van de huidige kern van Oost-Vlieland had al vóór de 18de eeuw plaatsgevonden, maar de ondergang van West-Vlieland is gunstig geweest voor de groei van het dorp. Vóór 1850 was al verspreide bebouwing aanwezig rond het posthuis en in de buurt van de haven. Met de eerste opkomst van het toerisme voor de Tweede Wereldoorlog ontstond incidenteel langs de Badweg verspreide bebouwing. Na de oorlog werden veel zomerhuisjes gebouwd, vooral ten oosten van de Badweg.

6.2 Oost-Vlieland

Vlieland is tegenwoordig één dorp rijk: Oost-Vlieland, dat zich langs de lange hoofdstraat als streekdorp heeft ontwikkeld. Het bestond waarschijnlijk als kleine nederzetting al sinds de 12de eeuw. De huidige Dorpsstraat is in de 17de eeuw (de bloeiperiode van Vlieland) verlengd in oostelijke richting. De bebouwing concentreerde zich langs deze lange straat en nog aan twee korte straatjes ten westen van de kerk. De economische recessie van de 18de en 19de eeuw hield een verdere uitbreiding tegen.

In het begin van de 20ste eeuw (\pm 1930) kreeg de gesloten bebouwing een opener karakter omdat veel huizen in de kern werden afgebroken en de kern meer in oostelijke richting werd verplaatst. De ontstane "gaten" zijn later opgevuld. De terreinen achter de huizen waren vroeger gemeenschappelijke ruimten die gebruikt werden om fruit en groente te telen voor eigen gebruik (zie ook Middelen van bestaan 3.4.4). Die grond is nu in particuliere kavels opgedeeld. De eerste huizen buiten de Dorpsstraat en de oude kern ten westen van de kerk zijn van na 1950. In het dorp bevinden zich een hervormde en een gereformeerde kerk en 3 scholen.

6.3 Verspreide bebouwing (zie ook 6.1) (Kaart VII)

Het aantal zomerhuizen is in de laatste decennia onder invloed van het toerisme zeer sterk toegenomen. De concentratie huizen bevindt zich tussen de bosgrens en de kustlijn, van hoofdpalen 50 tot Hp. 52. (Op het eiland zijn tegenwoordig 2 campings aanwezig, één in het oosten van Vlieland, bij Lutinekaap en één bij het Huis van de Lange Paal, aan de Postweg).

LITERATUUR**ALGEMEEN**

A.J. v.d. Aa (Hoofdred.). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Gorinchem, 1839-1851. 14 Delen. Herdruk: Zaltbommel 1976.

G. Abma (Hoofdred.). Encyclopedie van Hedendaags Friesland. 2 Dln. Leeuwarden (1975).

A. Algra. De Historie gaat door het eigen dorp. 6 Dln. o.a. [1955-1960], Leeuwarden.

J.H. Brouwer (Hoofdred.). Encyclopedie van Friesland. Amsterdam / Brussel 1958.

Buro Bügel/Van de Dijk B.V. (samenst.). Kultuurhistorische Aspecten van het Friese Landschap. Inventarisatie van elementen en patronen. Groningen (1979).

BureauCentraleDatabankvan de provincie Friesland. Overzicht van het aantal inwoners per dorpsgebied (1-1-1985 t/m 1-1-1989), nr. 125. Leeuwarden 1989.

J. Cnossen. De bodem van Friesland. Toelichting bij blad 2 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen (1971).

Gedeputeerde Staten van Friesland. Beleidsnota voor landschapszorg en natuurbeheer in Friesland. Ontwerp. (november 1985)

K. Jansma. Friesland en zijn 44 gemeenten. Leeuwarden, 1981.

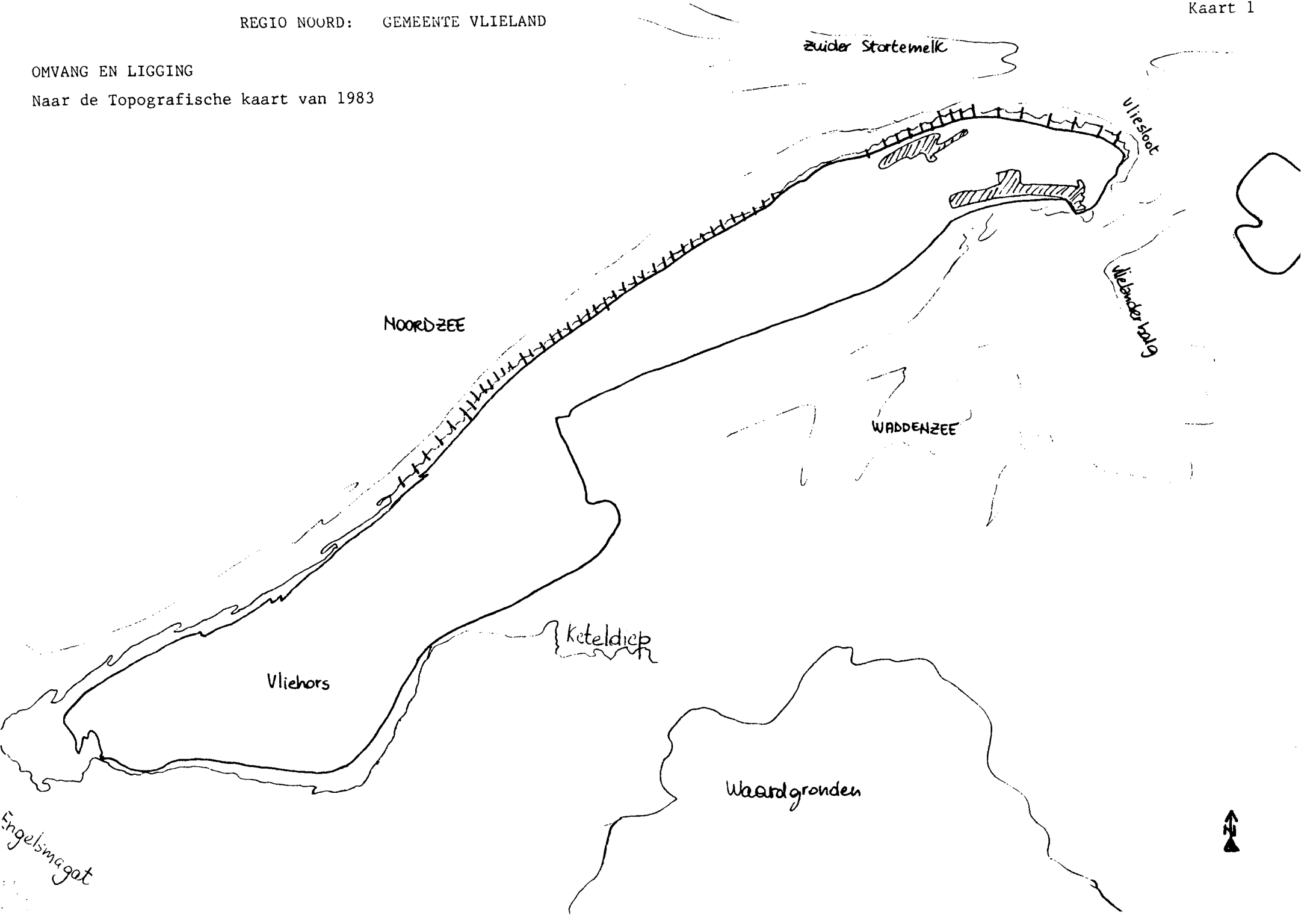
Provinciale Planologische Dienst. Cultuurhistorische Paden in Friesland. Nota 257. Leeuwarden 1979.

VLIELAND

- F. Allan. Het eiland Vlieland en zijn bewoners. Amsterdam, 1857.
- G. Donia. Vlieland, gids VVV. Dokkum, 1948.
- F. Drost. Dichtbij en toch ver weg. s.l., 1985.
- G. v.d. Heide. Langs de Waddenzee. Leeuwarden, 1987.
- J. Houter. Vlieland in oude ansichten. Zaltbommel, 1986.
- T.F.J. Pronker en H.M. van Eck. Vlieland van horst tot horn. Haren (Gr.), 1970.
- D. Vermeulen. Op zoek naar Vlielands verleden. Baarn, 1979.
- Badgids van Vlieland. Harlingen, ± 1920.
- Bestemmingsplan Buitengebied Vlieland. Provincie Friesland, Leeuwarden, 1971.
- Structuurplan Bebouwde kom Oost-Vlieland. Deel I en II. Provincie Friesland, Leeuwarden, 1977.
- Bestemmingsplan Schiermonnikoog/Waddenzee. Provincie Friesland, Leeuwarden, 1987.
- De Interprovinciale Structuurschets voor het Waddenzegeebied. Deel I. Inventarisatierapport. Provincie Friesland, Groningen en Noord-Holland. Leeuwarden, 1978.

OMVANG EN LIGGING

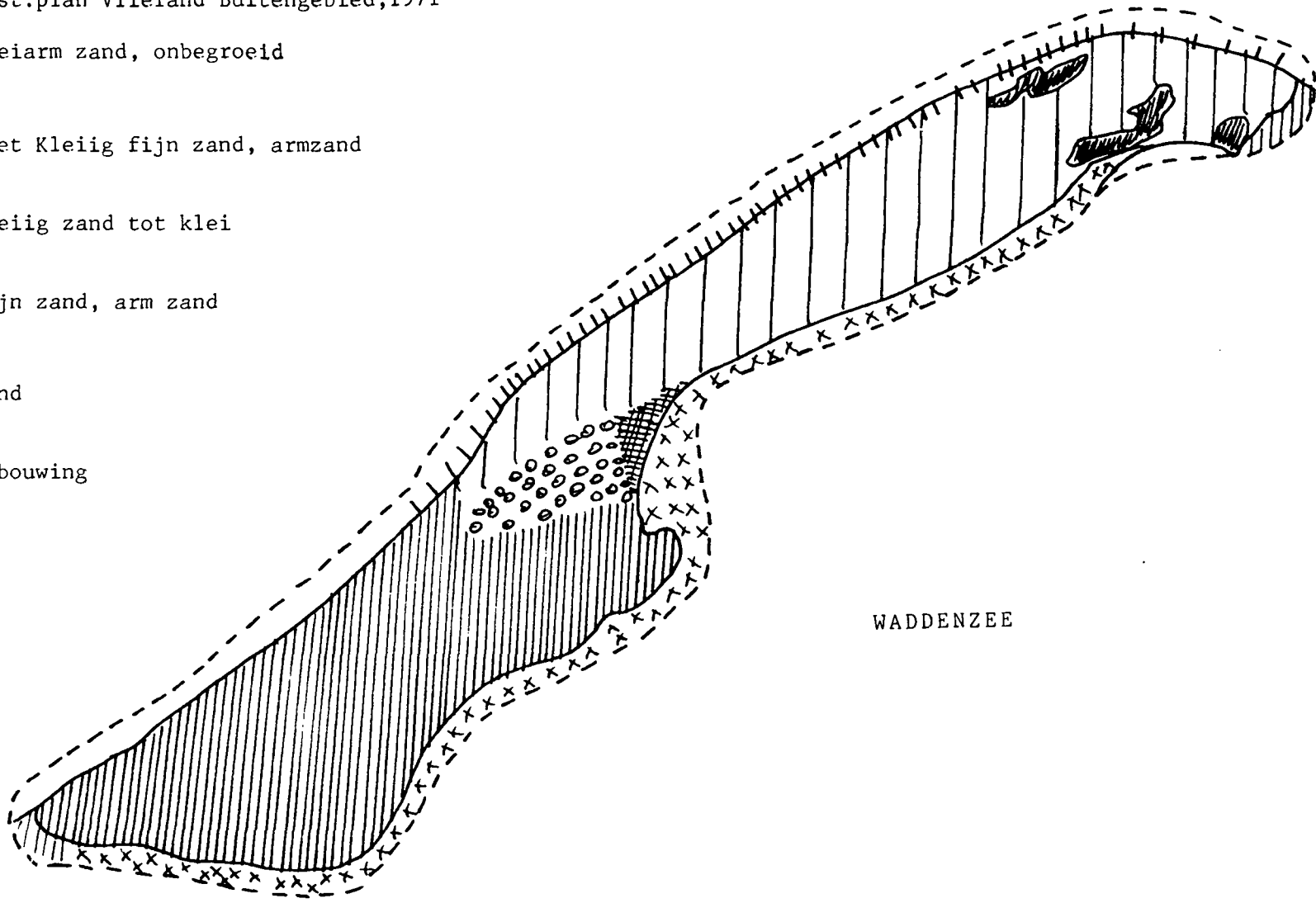
Naar de Topografische kaart van 1983

BODEMSOORTEN

Naar: Best.plan Vlieland Buitengebied,1971

- Kleiarm zand, onbegroeid
- Riet Kleiig fijn zand, armzand
- Kleiig zand tot klei
- Fijn zand, arm zand
- Zand
- Bebouwing

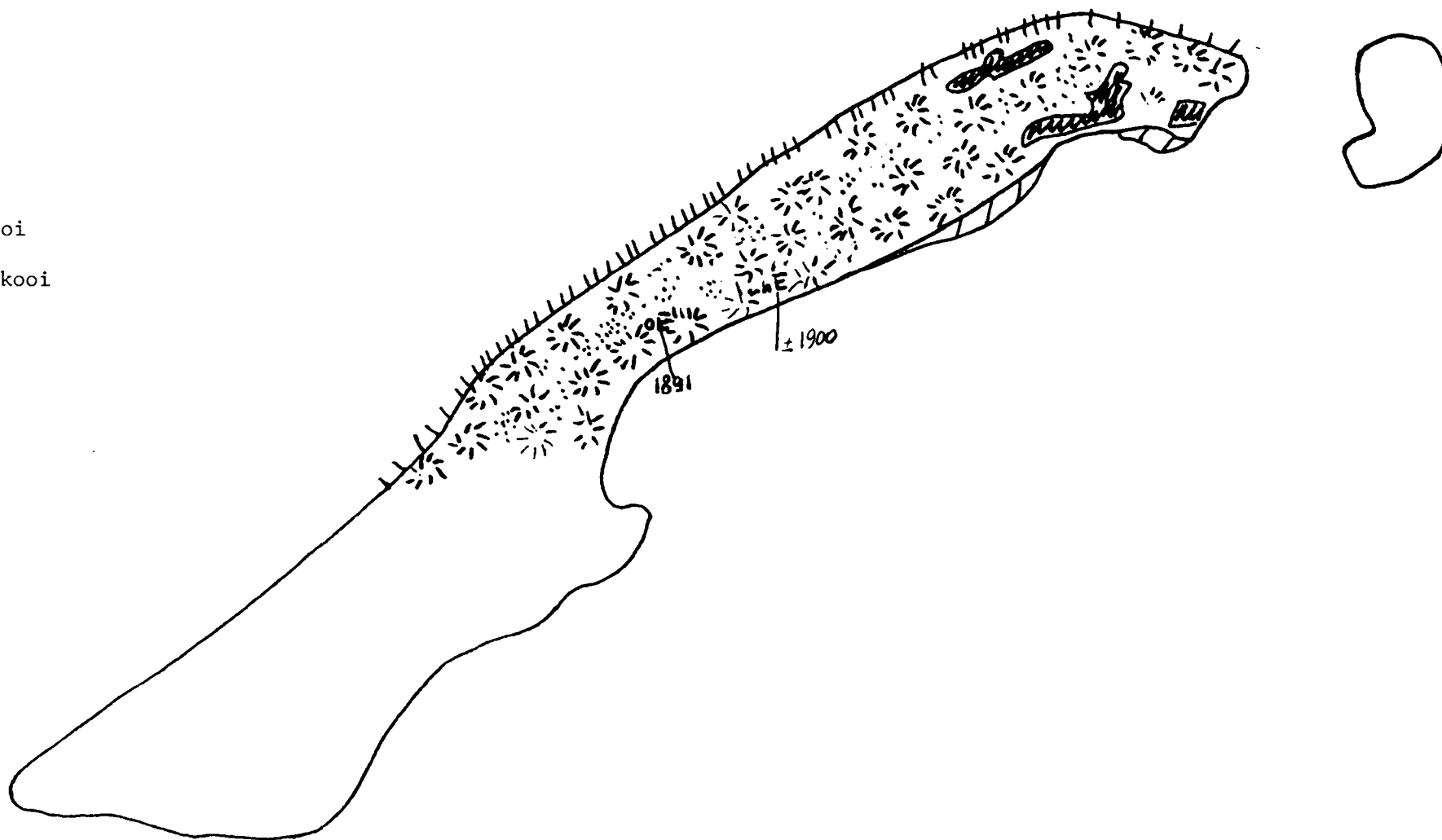

WADDENZEE

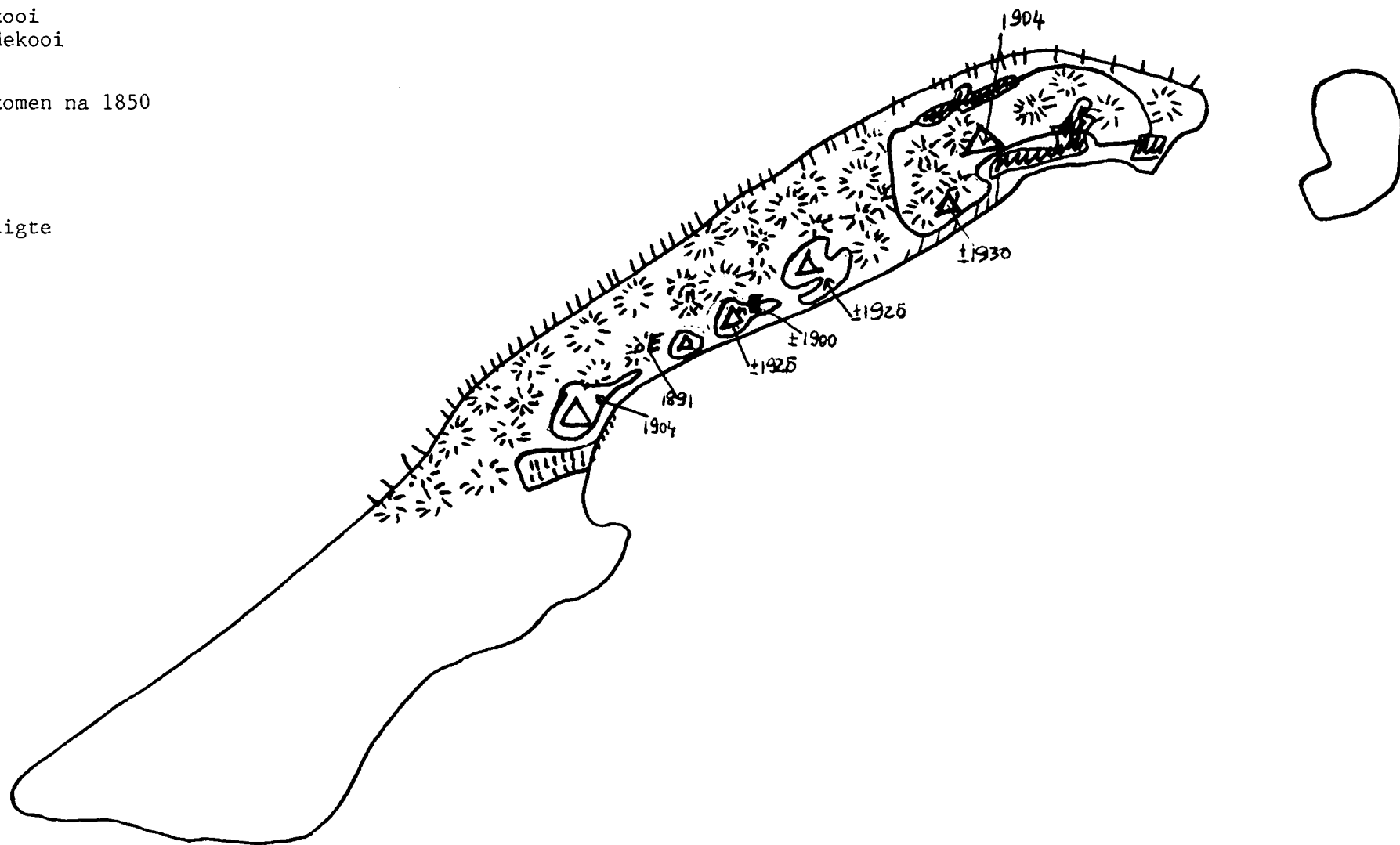
GRONDGEBRUIK, Situatie rond 1850

- Kwelder
- Duingebied
- Heide
- Oude Eendekooi
- Nieuwe Eendekooi
- Bebouwing

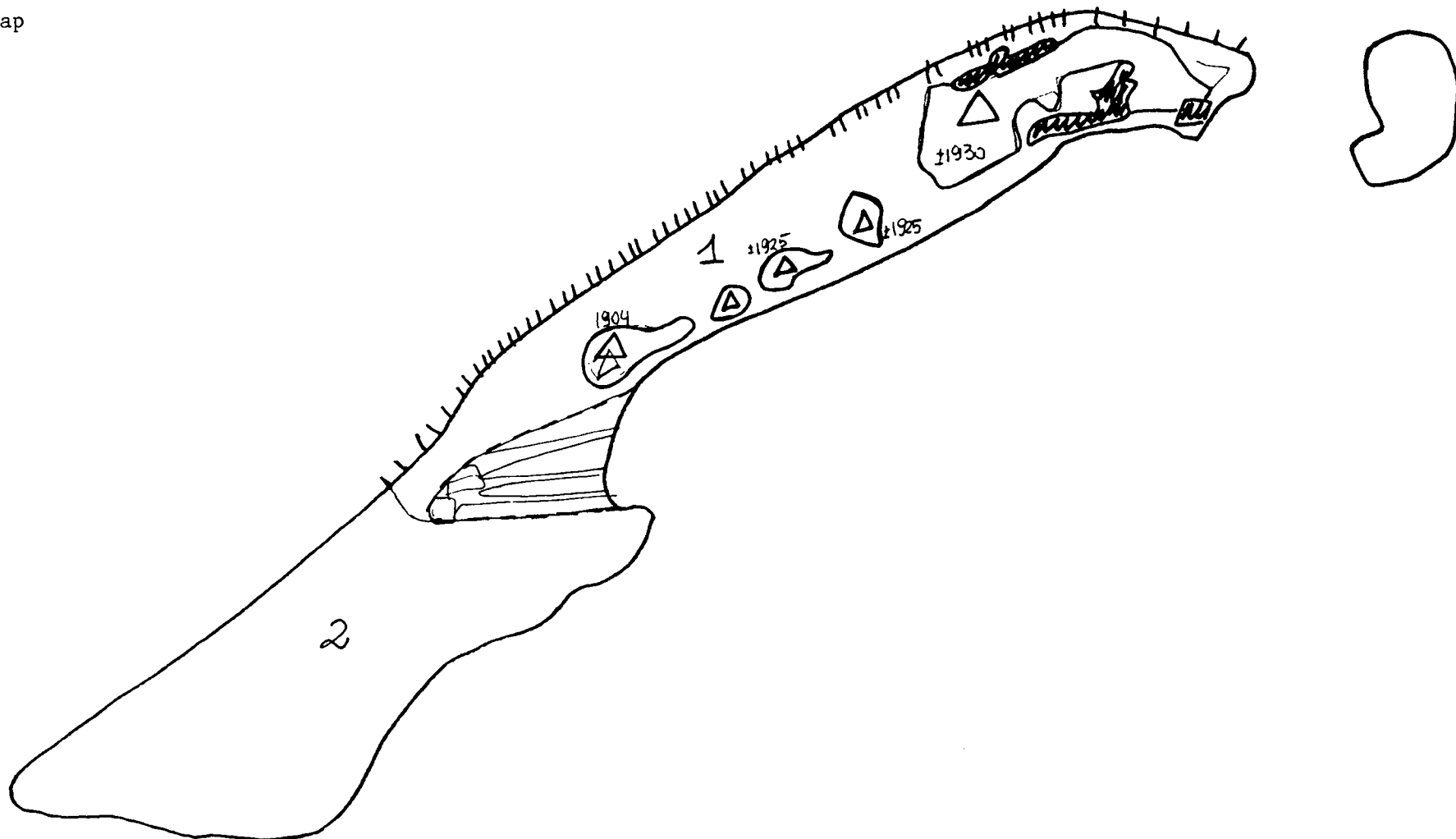

GRONDGEBRUIK, situatie rond 1985

-
Oude eendekooi
-
Nieuwe eendekooi
-
Bos, bijgekomen na 1850
-
Duingebied
-
Moeras / Ruigte
-
Weideland
-
Bebouwing

- ① Duinlandschap
- ② Zandvlakte
- △ Bos
- ▭ Stuifduinen
- ▨ Bebouwing

WEGEN, Situatie in \pm 1850 en \pm 1920

Naar: Topografische kaarten van 1920 en 1946
en Kuituurhistorische Aspecten van het Friese Landschap van 1979

- 1850
- + 1900
- .-.- Tracees aangelegd tussen 1920 en 1945
- ▬ Grens bebouwing
- ☆ Vuurtoren
- p Posthuis

